

Elementi srednjovjekovnoga kulturnog krajolika u jugoistočnoj Moslavini

Dujmović, Danko

Source / Izvornik: **Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2013, 369 - 370**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:587030>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-14**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Elementi srednjovjekovnoga kulturnog krajolika u jugoistočnoj Moslavini

Po definiciji, kulturni je krajolik sinteza specifične konfiguracije i topografije, vegetacijskoga pokrova, načina korištenja zemlje, uzorka naselja, povijesnih i kulturnih procesa te aktivnosti. Drugim riječima, to bi bilo svako zadiranje čovjeka u pejzaž, odnosno spoj zatečenog (krajolika) i kulturnog (ljudske intervencije). Istraživanje je kulturnoga krajolika bitno jer je svako djelovanje čovjeka povezano s njegovom okolinom, ono se događa u krajoliku, u zatečenoj prirodi; štoviše, okolina ponekad i uvjetuje to djelovanje. Kroz vrijeme, odnosno povijest, u krajolik su se taložili određeni sadržaji koje treba znati pročitati da bi se bolje rastumačilo djelovanje čovjeka. Pri tome treba imati na umu da krajolik ima vlastitu logiku koja može pomoći u razumijevanju povijesti, povijesti umjetnosti, arheologije, etnologije, antropologije... Dakle, proučavanje i upoznavanje terena trebalo bi biti sastavni dio interpretiranja povijesti budući da svi »sadržaji« kulturnoga krajolika ovise o povijesnom, socijalnom, gospodarskom, političkom i kulturološkom kontekstu. Razvoj prometnih putova, naselja, kontinuiteti i diskontinuiteti življenja i boravka, sveta mjesta (odnosno mjesta za kult), gospodarski objekti itd. svjedoče nam o načinu razmišljanja i življenja u određenom trenutku i na određenom mjestu. U načelu, što jednom nastane – nikada ne nestane u potpunosti, uvijek ostane nekakav trag. Upravo razumijevanjem krajolika možemo ponovno otkriti te skrivene tragove, odnosno lokalizirati izgubljene spomenike. Naime, već poznate materijalne nalaze mogli bismo objasniti ili postaviti neke teorije o njima; idealna je situacija kada o njima imamo i pisane potvrde. No često imamo situaciju da u izvorima nalazimo spomen o određenim elementima koji nisu otkriveni ili locirani – u takvom slučaju okrećemo se upravo krajoliku i tražimo rješenje na terenu. Uključivši i krajolik kao izvor, možemo dobiti sliku o cjelini i povezati elemente iz pisanih izvora s prostorom.

Područje Moslavine razmjerno je dobro dokumentirano u pisanim izvorima, a i obrađivano u literaturi od početka 20. stoljeća. Između ostalih, spomenuo bih recentnije autore poput arheologinje Ane Bobovec, te povjesničara Milana Kruheka i Marka Bedića, a posebno bih istaknuo magistarski rad kolegice povjesničarke Silvije Pisk *Topografija Garića, Gračenice i Moslavine od 1163. do 1400.* iz 2007. godine, u kojem su pedantno obrađeni toponimi o kojima postoji spomen u pisanim izvorima te bi taj rad trebao biti apsolutna polazna literatura za svako daljnje istraživanje toga kraja.

Moslavina je u srednjem vijeku bio razmjerno gusto naseljen kraj, s brojnim posjedima, utvrđama, naseljima, crkvama i cestama koje su ih povezivale. Malo je od toga danas vidljivo i očuvano nad zemljom, uglavnom postoje samo lokaliteti i toponimi te pisani izvori. No objektivan problem na koji svi autori nailaze iščitavajući izvore je taj da velik dio mjesta spomenutih u izvorima danas više ne možemo prepoznati i precizno ubicirati jer tadašnji opisi govore o cestama kojih više nema ili vodenim tokovima čija imena ne odgovaraju današnjima.

Čitavo je područje bilo podijeljeno na komitate Garić i Gračenica te izdvojen posjed Moslavina.¹ Središta su bila smještena u utvrđama (castrum) Garić, Gračenica i Moslavina. Danas dobro znamo točne lokacije Garić-grada i Moslavine, no utvrda Gračenica kao i istoimeno trgovište (forum) nisu precizno lokalizirani. U nastavku ovog priloga donosim prijedlog za ubicaciju trgovišta Gračenica nastao na osnovi čitanja povijesnih izvora i krajolika.

Ime Gračenica u srednjovjekovnim se izvorima javlja kao naziv za komitat, nekoliko posjeda, rijeku, utvrdu i forum; današnja mjesta Gornja i Donja Gračenica zasigurno se nalaze na prostoru jednog od istoimenih srednjovjekovnih posjeda, no svojim smještajem duž glavne prometnice između Popovače i Kutine te na ravnom terenu podno obronaka Moslavačke gore, u potpunosti nezaštićenom s juga, zapada i istoka, te (donedavno) izloženom redovitom godišnjem ritmu plavljenja iz Lonjskog polja, ne odgovara srednjovjekovnom načinu pozicioniranja naselja. Međutim nešto sjevernije, u dolini rječice Mikleuške i Gračenice, okruženoj i zaštićenoj izdancima obronaka Moslavačke gore i Mramor brda, nalazi se nekoliko lokaliteta srednjovjekovnih gradina.² Najsjevernija je Šanac gradina s vidljivim opkopom oko središnjeg platoa na strmom i nepristupačnom brijegu sjeverno od mjesta Mikleuška. Nešto južnije nalazi se Marić gradina, lokalitet u potpunosti uništen kamenolomom. Najjužniji je lokalitet Zidine, smješten na brežuljku između mjesta Mikleuška i Ciglenica. Arheološka istraživanja na tim lokalitetima uglavnom nisu provedena pa se oni ne mogu precizno datirati, no prema položajima bismo ih mogli smjestiti u srednji vijek s obzirom na duboku uvučenost među obronke Moslavačke gore kad je riječ o Šanac i Marić gradini ili pak, kada govorimo o Zidinama, na smještaj na izoliranom brdu sa svih strana okruženom (i zaštićenom) vijencem brežuljaka koji su mahom viši od njega samog sugerira na vrijeme nastanka prije pojave topništva.

Još uvijek ne možemo precizno utvrditi na kojem je od ovih lokaliteta bila utvrda Gračenica. U izvorima ne nalazimo podatke ili opise na osnovi kojih bismo je mogli ubicirati. Unatoč pretpostavci da se u blizini utvrde nalazio forum i župna crkva sv. Nikole, svaki spomen foruma ili crkve ne ostavlja nam mogućnost da ih stavimo u ikakav odnos s utvrdom jer se uvijek spominju zasebno. Međutim, iz izvora možemo zaključiti da se forum nalazio južno od crkve, odnosno da je od crkve do foruma prema jugu vodila glavna prometnica – *magna via*.³

Ne možemo ustvrditi na koju se točno prometnicu ova zabilješka odnosi, no mogli bismo pretpostaviti da je jedan od važnijih prometnih pravaca bila upravo današnja glavna cesta koja od modernog mjesta Gračenica vodi uz rječicu Gračenicu na sjever kroz mjesta Ciglenica i Mikleuška prema Moslavačkoj gori. U prilog tome ide činjenica da su sva tri spomenuta lokaliteta (Šanac i Marić gradina te Zidine) poredana uz tu prometnicu, kao i to da ista prometnica vodi izravno do Garić-grada i prolazi uz njegove zidine. Stoga bismo mogli pretpostaviti da se spomenuta *magna via* barem u jednom svom dijelu poklapa s trasom navedene ceste.

U tom su nam kontekstu zanimljivi toponimi Mikleuška i Ciglenica. Naime, naziv sela Mikleuška možemo povezati sa srednjovjekovnom župnom crkvom sv. Nikole u Gračenicima koja se spominje u izvorima, kao i u popisu župa Ivana, arhidakona Goričkog iz 1334.⁴ Južno od Mikleuške nalazi se selo Ciglenica koje se pak prostire podno brijega na kojem se nalazi lokalitet Zidine. Toponimi Ciglenica obično nam mogu sugerirati potencijalni arheološki lokalitet, odnosno često su povezani s mjestima gdje se u zemlji javljaju tragovi građevinskog materijala poput opeke ili kamena koji izlaze na površinu.

Stoga bih upravo na taj prostor predložio ubikaciju trgovišta (forum) Gračenica – južno od Mikleuške, odnosno crkve sv. Nikole, uz glavnu prometnicu koja vodi prema sjeveru, podno brežuljka na kojem se nalazio neki zidani objekt (možda upravo utvrda Gračenica?).

Kao dodatni argument u prilog ovoj tezi spomenuo bih položaj mjesta Ciglenica, na samom ulazu u prirodno zatvorenu i zaštićenu dolinu rječice Gračenicice koja se odlično sagledava i nadzire s uzvišenja na kojem se nalazi lokalitet Zidine, a pod kojim se i danas nalazi prirodno raskrižje putova prema sjeveru i jugoistoku. Naime, u izvorima se na nekoliko mjesta spominje i *magna via* koja vodi u smjeru zapad – istok – u opisu međa posjeda Donja Gračenica ne spominje se njezin smjer, no u opisu posjeda Gradista i Zapolsyha, koje je Pisk ubicirala istočno od današnjih mjesta Ciglenica i Mikleuška, to se izravno spominje.⁵ Daljnjim povezivanjem podataka iz izvora i situacije na terenu, trasu te ceste povukao bih preko obronaka Mramor brda, od Zidina do današnje Vinske gradske ulice u Repušnici, odnosno Kutini. Osim toga, iako to u izvorima zasad nismo mogli utvrditi, logično je pretpostaviti da je morala postojati i neka prometna komunikacija s utvrdom Moslavina prema zapadu,⁶ a prema konfiguraciji terena pak možemo pretpostaviti da je ta cesta zasigurno išla podno južnih obronaka Moslavačke gore jer su na tom dijelu prilično blagi pa cesta može pogodnom trasom voditi u tom smjeru; prema sjeveru, naime, ti se obronci sve strmije uzdižu i pružaju u smjeru sjever – jug, tvoreći duboke klance koji otežavaju normalno trasiranje ceste od zapada prema istoku. Zbog ovoga bih zaključio da su se na području Ciglenice sa-

stajali putovi iz Moslavine, Garić-grada i s istoka, iz pravca današnjega grada Kutine.

Imajući dakle na umu raspored toponima u krajoliku, potvrđene arheološke lokalitete, konfiguraciju terena, raspored i blizinu prometnica te podatke iz izvora, vjerujemo da bi područje sela Ciglenica bilo odlično mjesto za smještaj trgovišta.

Iako je ova teza naizgled sitan detalj u moru značajnijih tema kojima se naša struka bavi, smatramo da smo ovom demonstracijom čitanja kulturnoga krajolika kao povijesnog izvora skrenuli pažnju na značaj prostora za formiranje određene zajednice, odnosno kulture pa samim time i kulturne baštine. I bez ovakvih istraživanja jasno je da naseljavanje i korištenje nekog teritorija te razmjestaj kulturnog sadržaja u njemu (polja i vinogradi, nastambe i naselja, utvrde, crkve i samostani, tj. općenito hramovi i svetišta, prometnice i mostovi) nisu nastali proizvoljno kao puka slučajnost, već s promišljanjem i namjerom. Čovjek svoju okolinu organizira i podređuje sebi, imajući istodobno na umu nadnaravno i božansko te je, tražeći zaštitu, posvećuje, odnosno tu nastanjuje svoje bogove ili svece. Zasigurno pri odabiru i rasporedu tih bogova ili svetaca u krajoliku ima neku logiku ili koncept te bismo time mogli duhovito zaključiti da je nastajanje i kultiviranje krajolika na neki način konceptualna umjetnost.⁷ Time dakle pejzaž iz netaknutog prirodnog okoliša postaje prostor s duhovnom i umjetničkom komponentom. Svakim daljnjim istraživanjem i rekonstrukcijom kulturnoga krajolika obogaćujemo naše spoznaje o djelovanju čovjeka, njegovoj logici, interakciji i shvaćanju prostora koji ga okružuje, te, na kraju, o vlastitoj kulturnoj baštini.

Bilješke

1 SILVIJA PISK, Topografija Garića, Gračenice i Moslavine od 1163. do 1400., neobjavljeni magistarski rad, Zagreb, 2007.

2 Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Bjelovar, 1997., 90; ANA BOBOVEC, Arheološka topografija područja Općina Popovača i Velika Ludina, u: *Zbornik Moslavine*, V–VI (2002.–2003.), 19; ANA BOBOVEC, Tragom arheoloških nalazišta Moslavine, u: *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom sadašnjice*, Kutina, 2002., 80, 81.

3 TADIJA SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. VII, 1909., 204, 205.

4 CD VII, 204; IVAN KRSTITELJ TKALČIĆ, Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije, Zagreb, 1874., 95. Točan položaj te crkve još nije ustanovljen.

5 CD V, 53–55, 61, 71, 72; SILVIJA PISK (bilj. 1), 57–60.

6 STJEPAN PAVIČIĆ, Moslavina i okolina, u: *Zbornik Moslavine*, I, 1968., 58.

7 Iskoristio sam ovu misao profesora V. P. Gossa izrečenu u jednom razgovoru te mu ovom prilikom zahvaljujem na pomoći i vodstvu u mojem radu.